

АРХЕОЛОГІЯ ТА ЕТНОЛОГІЯ

М. Г. Георгієв, А. В. Шабашов

УДК 392.51(=512.165)[(439):(470.62/.67):(477.75):(479):(497.2)]

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ ОДНОГО З СИМВОЛІЧНИХ АТРИБУТІВ ГАГАУЗЬКОЇ ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ

У статті автори досліджують один з символічних атрибутів традиційної весільної обрядовості гагаузів. Робиться спроба з'ясувати походження і символічне значення гагаузької ритуальної фляги (чотри) на основі аналізу і порівняння з подібними флягами у інших тюркських народів. Автори приходять до висновку, що гагаузька чотра має давньотюркське походження, що доводиться не лише візуальною схожістю, але і тотожністю функціонального наповнення цього атрибуту.

Ключові слова: *ритуальна фляга, весільна обрядовість, сватання, гагаузи, тюрко-болгари.*

У весільній обрядовості гагаузів, як і у інших народів, функціонує ряд символічних предметів, що мають, вочевидь, дуже давнє походження, а колись і глибоке магіко-символічне значення. Серед них: весільний прапор (*байрак*), весільні вінки (*фенця*), покривало нареченої (*дуак*), ритуальна фляга (*чотра*). З'ясування їх символічного значення і походження, як і самих обрядів, в яких вони функціонують, має величезне значення при дослідженні етногенетичних зв'язків гагаузів, а також давнього пласта їх духовної культури. Це свого часу відмічала і провідний етнограф-гагаузознавець М. В. Маруневич [9, с. 178-179, 186].

Можна погодитися із твердженням Гюллю Каранфіл, що один з цих предметів – чотра – є одним з найважливіших національних символів гагаузького народу. Вона пише: «Интересна у гагаузов сцена приглашения на свадьбу. Молодой гонец с гагаузской папахой (калпак) на голове и красным кушаком на поясе на красивом коне с деревянной, украшенной гагаузскими орнаментами фляжкой, наполненной вином, приглашает на свадьбу. Приглашенный пьет из фляжки 2-3 глотка вина и благодарит за приглашение. Чотру, как и софру можно считать символом гагаузов» [18].

Чотра є великою, на декілька літрів плоскою різьбленою дерев'яною флягою з вузькою шийкою (див. мал. 1). У минулому вона перев'язувалася по тулову шкіряними ремінцями і могла носитися через плече, або приторочуватися до сідла. Раніше в сім'ях зберігалися чотри старовинної роботи, останнім часом їх виготовлення стало галуззю декоративно-прикладного мистецтва. Символічне значення чотри для гагаузів настільки велике, що загальногагаузький конкурс домашнього вина, який щорічно проводиться Федерацією фермерів Гагаузії, носить назву «Чотра» [5, с. 4].

У сучасній культурі гагаузів чотра виконує дві основні ритуальні функції – вона використовується для пригощання вином при зустрічі особливо дорогих гостей і при запрошенні гостей на весілля, а у минулому також на передвесільному обряді *ємішь* і на самому весіллі. С. С. Курогло пише про це: «Приглашения на свадьбу (*дююнячаармак*) всегда отличались особой торжественностью. Их осуществляли специально снаряженные гонцы (*дюнюрджю*) из числа родственников и близких (один-два человека). Коня гонца покрывали ярким ковром, к гриве привязывали белый платок. Всадник с чотрой, повязанной платком, в воскресенье утром объезжал родственников и близких и, угостив их вином, приглашал на свадьбу. В ответ ему давали деньги» [7, с. 67].

Подібний обряд здійснювався і при запрошенні на передвесільний обряд *ємішь*, який іноді навіть позначався по назві фляги – *чотра*. С. С. Курогло вважає, що остання назва до початку ХХ ст. в деяких місцях, правда не

пояснюючи в яких саме, підмінила традиційну назву *ємішь* [7, с. 49]. Ритуал *ємішь* здійснювався через тиждень-два після заручині обов'язково включав пригостання родзинками. «Приглашение осуществлялось на лошадях, к гривам которых привязывались платки (*басма*). *Изметчи* (гонцы – молодые холостые парни – родственники молодоженов) угощали родственников из *чотры* (фляги из резного дерева), к которой также привязывался платок, и приглашали на емиш» [7, с. 49].

Така ж дерев'яна фляга, що використовувалась для тих же цілей, але під іншою назвою – *бикліца* (див. мал. 2) – відома болгарам Бессарабії і метрополії: «весілля розпочинається із запрошення(*калєсване*) гостей. Цей процес здійснюють гінці (*каначі*)... вони носять бикліци з вином і ємкості з горілкою [4, с. 477]. Під час запрошення прикрашені квіткою, юнаки, які перев'язані через плече обрядовими рушниками, завжди з бикліцею або рідше з флягою. Бикліца прикрашена червоною квіткою і перев'язана обрядовим рушником» [6, с. 179].

Співзвучне болгарській назва для подібного предмета відома в російській мові – *баклага* (пор. *бокал*), зменш. *баклажка*, в якій вона, зазвичай, вважається запозиченням з татарської мови [16, с. 51].

Таким чином, виникає закономірне питання про походження цього предмета, що настільки стійко використовується при запрошенні на весілля і обряді зустрічі гостей. Чому при цьому до недавнього часу не могла вживатися інша посудина, наприклад, пляшка або глечик? При вирішенні цього питання нам кинулася в очі велика схожість за формою і призначенням гагаузької чотри та широко поширеною у кочових тюркських народів шкіряної фляги – *тажсуур* (алтайське), *муртай* (башкирське), *кугержік* (тувинське) та ін. (див. мал. 3). Така фляга – чи не основний атрибут кожного кочівника, оскільки питво і можливість постійно його мати при собі в умовах спекотного, посушливого, безводного клімату – найбільш необхідна приналежність для степовика. Крім того, кисломолочні напої, які зазвичай зберігалися у флязі (кумис, айран), одночасно служили їжею і навіть

алкоголем. Його плоска форма найбільш зручна для транспортування – або на перев'язі, або прив'юченим до коня. Більше того, тажуур грає величезну ритуально-символічну роль в житті кочівника.

Ось що про це пише А. В. Октябрська: «Кожаные сосуды (*архыт, борбуй, торсук, тажуур* и т. д.) максимально отвечали подвижному образу жизни, были просты в употреблении, прочны и надежны. Они в основном служили для хранения и перевозки молочных продуктов.

Молоко, чегень, арака (молочная водка) являлись своеобразными показателями достатка семьи, были неразрывно связаны с идеей изобилия и плодородия скота. Им приписывалось небесное, божественное происхождение. Нередко священные свойства содержимого распространялись и на сосуды. Их применение не ограничивалось только бытовой сферой. Еще совсем недавно утилитарные функции этих вещей были неразрывно связаны с представлениями ритуально-мифологического характера.

Особо высоким семиотическим статусом отличалась плоская орнаментированная фляга для араки – тажуур. Она использовалась во всех церемониях, связанных с возлиянием молочной водки, играла определенную роль в системе этикетных норм, в календарной и семейной обрядности южных алтайцев. Кожаная фляга сопровождала человека на протяжении всей его жизни. Порой ее изготовление приурочивалось к рождению ребенка.

Тажуур был непременным атрибутом свадебного обряда. Особое место отводилось ему в церемонии сватовства. Сваты, собираясь в дом родителей невесты, брали с собой кожаные фляги араки. К горлу одного из тажууров привязывали белую ленту сакрального значения – ялама [тут і далі курсив наш. – Ш. А., М. Г.]; по одной інтерпретации она означала душу жениха, по другой – светлые, добрые помыслы пришедших. Первым тажуур, украшенный яламой, протягивали отцу невесты... Кожаная фляга, таким образом, выступала в качестве своеобразного искупительного дара, передача которого закрепляла брачный обмен. Тажуур как бы опосредовал контакт

двух семей и вместе с тем двух родовых коллективов. В с. Мынота Шебалинского района Горно-Алтайской автономной области нам сообщили, что у алтай-кижи *название тажуур закрепилось за одним из этапов свадебного цикла* – передачей калыма в дом родителей невесты. Интересен в этой связи башкирский материал. У башкир Зауралья до сих пор бытует выражение "кайнага муртай", обозначающее угощение, доставляемое женихом для старших братьев невесты. Это была наполненная кумысом кожаная фляга муртай, которую жених привозил, приезжая за невестой. Использование кожаной фляги в свадебной церемонии было зафиксировано у тувинцев. По данным Грум-Гржимайло, – свадебное пиршество у этого народа завершалось играми, среди которых была конная борьба из-за кожаной фляги кугержик – "кугерч-куназир"...

Тождество семантики использования алтайской, башкирской, тувинской фляг, вероятно, подтверждает точку зрения С. Н. Шитовой, которая считает использование фляги в свадебном обряде отголоском древнетюркской традиции» [10, с. 209-221].

У минулому, за приведеними М. В. Маруневич даними, роль чотри в гагаузькому весіллі ще ближче відповідало тюркському (в даному випадку – алтайському) варіанту. Вона пише: «"Чотра" – это резного дерева традиционная фляга для вина, украшенная лентами и вышитым полотенцем. На всем пути шествия "емишь фистаны" (большой поднос с платьем, украшениями, серебряным поясом и т. д.) и "годы" (подарки жениху от невесты) (при предсвадебном обряде "емишь") она служила для угощения встречающих и так же, как "года", торжественно доставлялась в дом жениха. В дальнейшем эта фляга, всегда полная вина, выполняла почетную роль в приглашении гостей на свадьбу и на самой свадьбе, так как приглашаемым в знак уважения давали отпить из нее глоток вина» [9, с. 181].

Виходячи з форми (кругла, випукло (по центру)-плоска, з двома ручками-«вушками» біля шийки, для протягування в'язки для прив'язування за допомогою шкіряного ремінця) фляги, максимально зручної при носінні з

опорою на стегно, сідло або круп коня, і майже повного збігу дрібних деталей в символічних функціях (прив'язування в обрядах до неї білої стрічки або хустки, особлива його роль при сватанні та ін.) можна припустити, що прототипом гагаузької чотри, як і болгарської бикліци, був тюркський кочівницький тажуур (вживаємо тут алтайську назву). Це припущення повністю підтверджується археологічними матеріалами.

Як пише Й. Алексієв, *глиняні бикліци* зрідка зустрічаються в середньовіччі, окрім «болгарських земель», на території сучасної Росії, Середньої Азії і деяких середньоевропейських країнах (особливо – в Угорщині) [1, с. 191, 196-198]. Їх дослідженню у Болгарії присвячена, окрім згаданої, змістовна стаття Р. Рашева [12, с. 206-209]. За своєю формою (з деякими варіаціями) вони практично ідентичні гагаузької чотрі (див. мал. 4) [1, с. 195]. Принципова відмінність полягає в матеріалі, з якого вони виготовлялися, – дерево у сучасних гагаузів і глина в середньовічній Болгарії.

Аналізуючи ареал поширення і хронологію знахідок керамічних фляг можна з упевненістю говорити конкретно про їх саме тюрко-болгарське походження і пряму спадкоємність від тюркського населення Приарал'я (див. мал. 5) [1, с. 197; 11, с. 58-71], а, як відомо, Приарал'я було транзитом при пересуванні центральноазіатських хунну – предків тюрко-болгар – в Східну Європу [14, с. 459-460; 15, с. 79, 81]. Потім – Північного Передкавказзя середини – початку другої половини I тис. н. е. (власне тюрко-болгари і близькі їм хазари) (див. мал. 6) [1, с. 196; 2, с. 263-265]. Потім – тюрко-болгарських старовиностей Криму, Дунайської Болгарії і Угорщини (що повторює шляхи їх міграції з Передкавказзя), і, нарешті, до етнографічних гагаузьких чотр і болгарських бикліць.

Поширення (городища Тепсень, Судак та ін.), типологія, датування (друга половина VIII – перша половина IX ст.) тюрко-болгарських (салтівських) фляг Криму розглянуті у ряді публікацій (див. мал. 7, 8) [17, с. 38-39; 8, с. 101-123; 3, с. 83-99]. Вже згадувалися середньовічні угорські фляги (див. мал. 9) [1, с. 198], а

Угорщина, як відомо, щільно заселялася тюрко-болгарами, а також перебувала під дуже сильним впливом останніх [13, с. 5-9].

Глиняні тюрко-болгарські фляги виникли, ймовірно, або в період осідання цього народу в Північному Передкавказзі, як синтез кочівницької традиції тажуурів і алано-північнокавказької гончарної традиції, або ще раніше – при їх транзиті з Центральної Азії – в Приарал'я, у зв'язку з їх переходом до осілости або/і зовнішнього впливу осіло-землеробських цивілізацій. Можна припустити також візантійський вплив, який тюрко-болгари зазнали дуже рано, коли вже в V ст. вступили в Східному Приазов'ї в тісні контакти з візантійськими містами Криму.

Далі, разом з добре відомим розселенням тюрко-болгар, дерев'яні «чотри-тажуури», як було видно з попереднього, поширюються в Криму, I і II Болгарському царстві, Угорщині. Нарешті, вони мають пряму спадкоємність не лише по своїй формі і дрібним деталям виконання, але і за своїми функціями, в етнографічних ритуальних флягах гагаузів і болгар. На якомусь етапі (між серединою XV ст., якою датується остання зафіксована знахідка керамічної «бикліци» в монастирі «Святого Архангела» [1, с. 192] і масовим переселенням болгар і гагаузів у Бессарабію з кінця XVIII ст.) їх стали виготовляти вже не з глини, а з дерева.

Виходячи із сказаного, можна з упевненістю говорити про те, що гагаузька чотра, як і болгарська бикліца, мають давньотюркське походження, що розвинулось на тюрко-болгарському етнічному ґрунті. Це переконливо підтверджує значну роль тюрко-болгар в етногенезі обох цих народів.

TO QUESTION ABOUT ORIGIN OF ONE FROM SYMBOLIC ATTRIBUTES OF THE GAGAUZIAN WEDDING CEREMONY

In this article authors turn the attention on one of symbolic attributes that takes place in the traditional wedding ceremony of Gagauz. Here an attempt is made to clarify the origin and symbolic value of the Gagauzian ritual flask (chotra) based on the analysis and comparing with the similar flasks from other Turkic peoples. The authors concluded that Gagauzian flask has an ancient Turkic origin as evidenced not only by visual similarity but also identity of the functional content of this attribute.

Key words: *ritual flask, ceremony of a wedding, matchmaking, Gagauz, Turkic-Bulgars.*

M. G. Georgiev, A. V. Shabashov

К ВОПРОСУ О ПРОИСХОЖДЕНИИ ОДНОГО ИЗ СИМВОЛИЧЕСКИХ АТРИБУТОВ ГАГАУЗСКОЙ СВАДЕБНОЙ ОБРЯДНОСТИ

В статье авторы исследуют один из символических атрибутов традиционной свадебной обрядности гагаузов. Делается попытка выяснить происхождение и символическое значение гагаузской ритуальной фляги (чотры) на основе анализа и сравнения с подобными флягами у других тюркских народов. Авторы приходят к выводу, что гагаузская чотра, как и аналогичная ей болгарская быклица, имеет древнетюркское происхождение, что доказывается не только визуальным сходством, но и тождеством функционального наполнения данного атрибута.

Ключевые слова: *ритуальная фляга, свадебная обрядность, сватовство, гагаузы, тюрко-болгары.*

Список використаної літератури та джерел

1. Алексиев Й. За бъклиците в средновековна България./ Й. Алексиев // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. – Т. 7. – Велико Търново, 2000.
2. Артамонов М. И. Надписи на баклажках Новочеркасского музея и на камнях Маяцкого городища./ М. И. Артамонов // Советская археология. – 1954. – Т. XIX. – С. 263-265.
3. Баранов И. Праболгарские горизонты Судакского городища середины VIII[в оригинале ошибочно – XIII. – Ш. А., М. Г.] – первой половины X вв. / И. Баранов, В. Майко // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. – Т. 7. – Велико Търново, 2000. – С. 83-99.
4. Вакарелски Х. Етнография на България. / Х. Вакарелски. – София, 1977. – 676с.
5. Вести Гагаузии. – 2010. – № 15-16.
6. Етнография на България. – Т. 3. – София, 1985. – 388 с.
7. Курогло С. С. Семейная обрядность гагаузов в XIX – начале XX вв. / С. С. Курогло. – Кишинев, 1980. – 241 с.
8. Майко В. Керамический комплекс VIII–X вв. праболгарского городища Тепсень в Юго-Восточном Крыму (предварительная типология)./ В. Майко // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. – Т. 7. – Велико Търново, 2000. – С. 101-123.
9. Маруневич М. В. Традиционная свадебная обрядность у гагаузов Молдавской ССР./ М. В. Маруневич // Этнография и искусство Молдавии. – Кишинев, 1972. – С. 177-186.
10. Октябрьская А. В. К семантике изображений на тажууре – кожаной фляге алтайцев./ А. В. Октябрьская // Рериховские чтения 1984 год. К 110-летию Н. К. Рериха и С. Н. Рериха: Материалы конференции. – Новосибирск, 1985. – С. 209-221.

11. Рапопорт Ю. А. Космогонический сюжет на хорезмийских сосудах./ Ю. А. Рапопорт // Средняя Азия в древности и средневековье. – М., 1977. – С. 58-71.

12. Рашев Р. За глинениите бѣклици в Средневековна България./ Р. Рашев // Плиска-Преслав, 1. – София, 1979. – С. 206-209.

13. Фехер Г. Ролята и културата на прабългарите. Значението на прабългарската и старомаджарската култура в изграждането на цивилизацията на Източна Европа. / Г. Фехер. – София, 1997.

14. Шабашов А. В. Гагаузы: система терминов родства и происхождение народа. / А. В. Шабашов. – Одесса, 2002. – 740 с.

15. Шабашов А. В. Гадание по бараньей лопатке как этнокультурный феномен А. В. Шабашов. / А. В. Шабашов // Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования. (Сборник научных работ, посвященный 60-летию В. Н. Станко). – Одесса, 1997. – С. 344-353.

16. Шипова Е. Н. Словарь тюркизмов в русском языке. / Е. Н. Шипова. – Алма-Ата, 1976. – 444 с.

17. Якобсон А. Л. Керамика и керамическое производство Средневековой Таврики. / А. Л. Якобсон. – Л., 1979. –164 с.

18. Karanfil Güllü. Актуализация традиционной культуры гагаузов как путь к самосохранению // Son Sesler Last Voices. 2014. [Электроний ресурс]. Режим доступа:<http://tehlikedekidiller.com/turkce/wp-content/uploads/G%C3%BCII%C3%BC-Karanfil-Rus%C3%A7a.pdf>

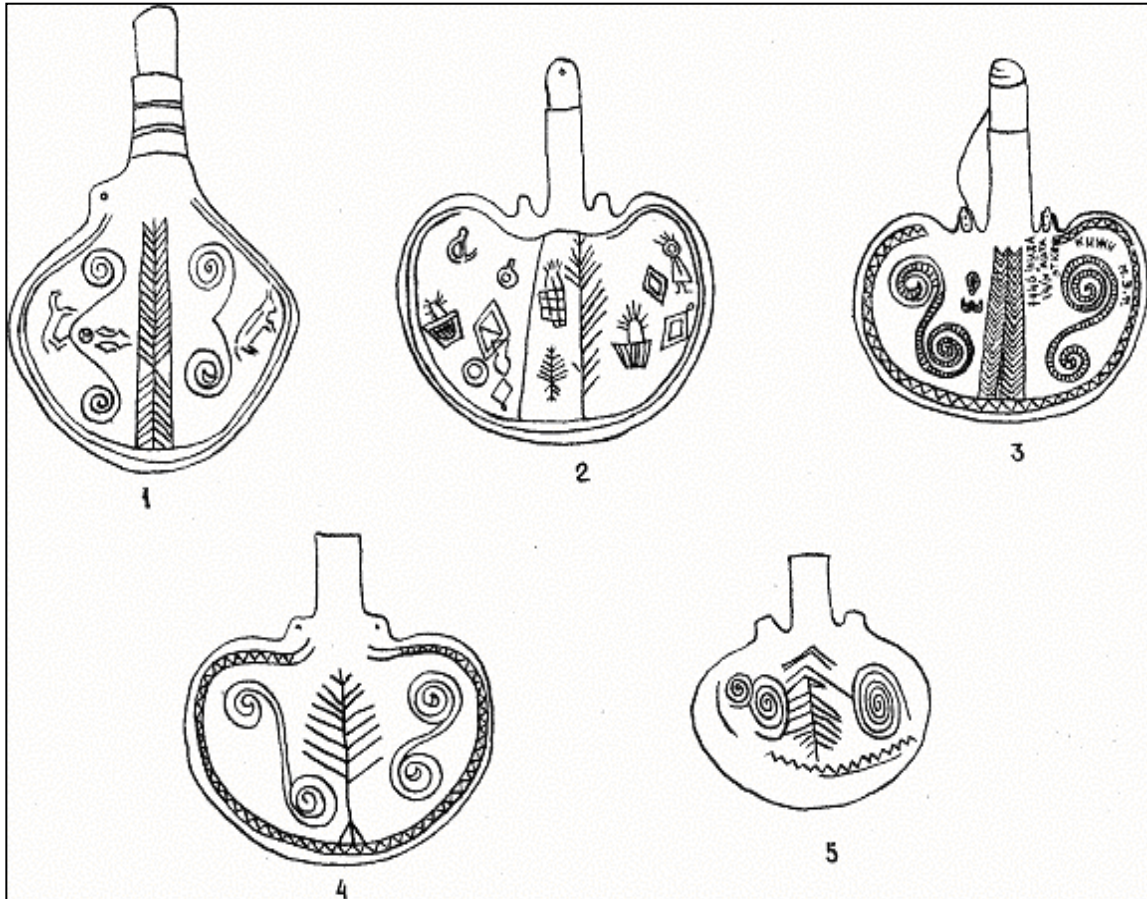
Ілюстрації

Мал. 1. Сучасна гагаузька декоративна чотра

Мал. 2. Болгарська «биклица». Колекція Петрової Н. О. Місце зберігання: навчальна аудиторія «Етнографічна Світлиця» історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова

Мал. 3. Типи алтайських тажуурів (за А. В. Октябрською).

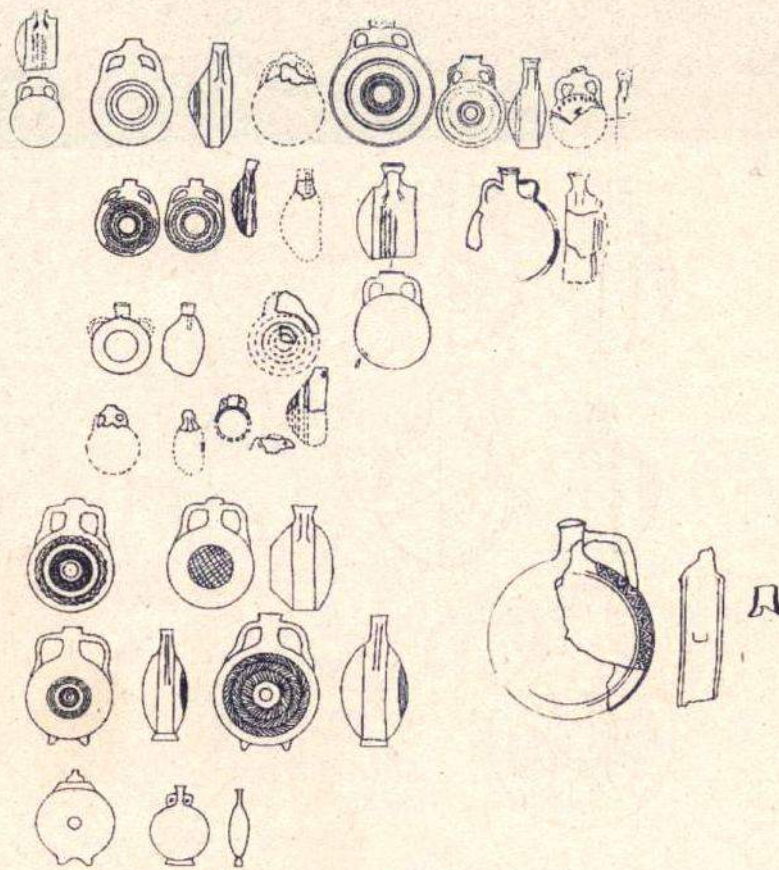

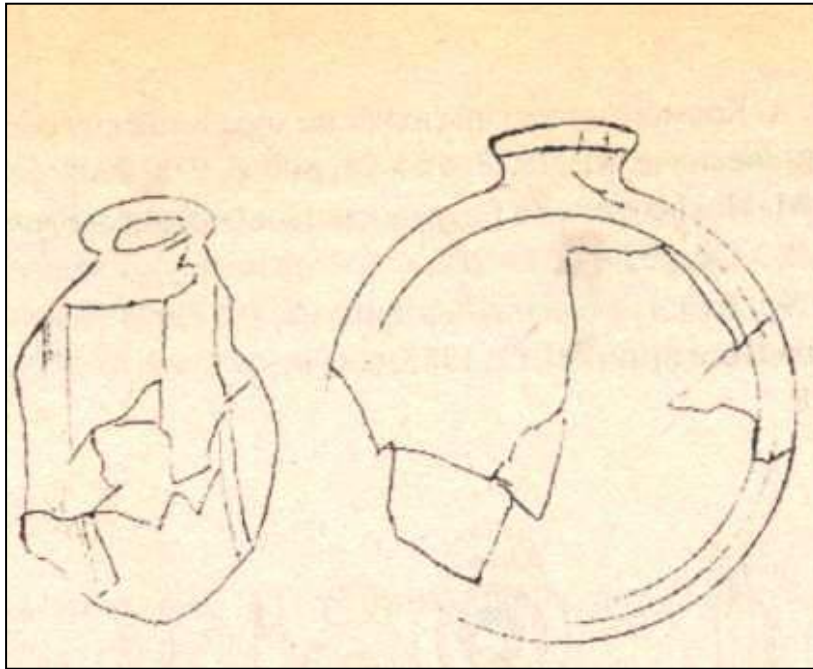
Табл. 1.

1 – 4 ред бѣклици от Първото българско царство (по р. Рашев)

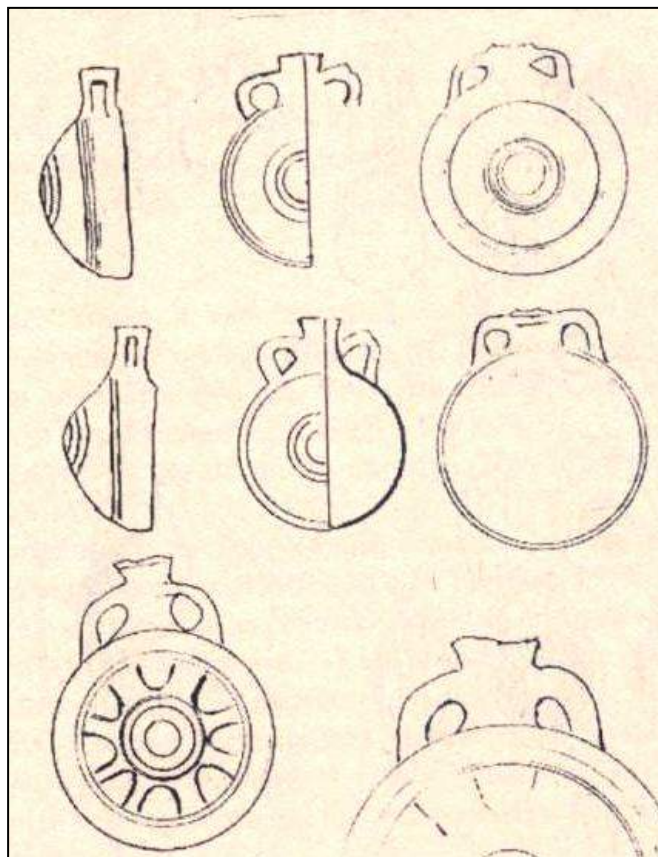
5 – 7 ред бѣклици от Второто българско царство (южно от Патриаршията Ив. Джембов; Хотница, Й. Алексиев западен склон, П. Славчев; от манастира Великата лавра, К. Тотев)

8 ред етнографски паралели

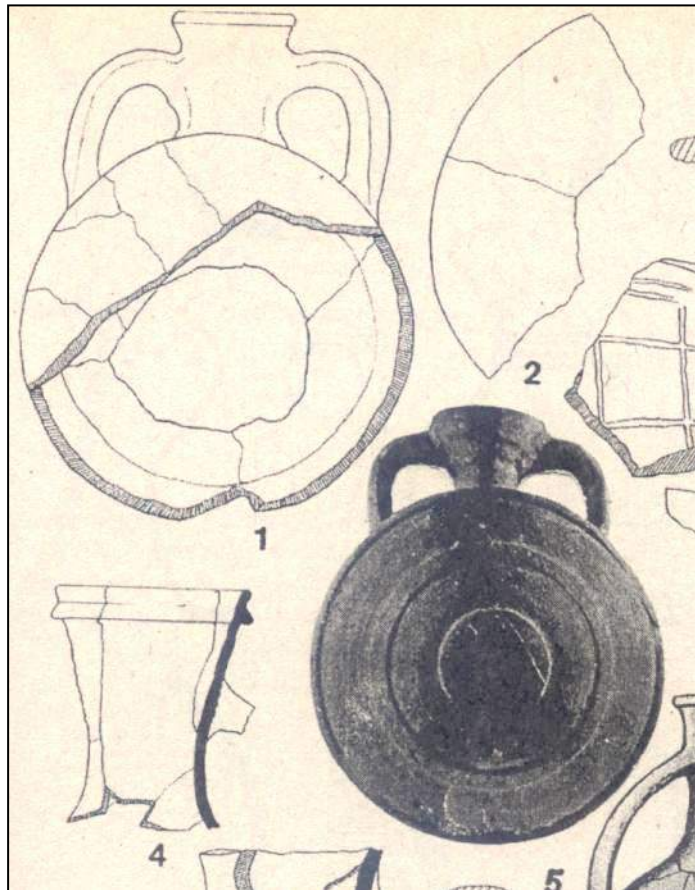
Мал. 4. «Биклици», що знайдени в Болгарії

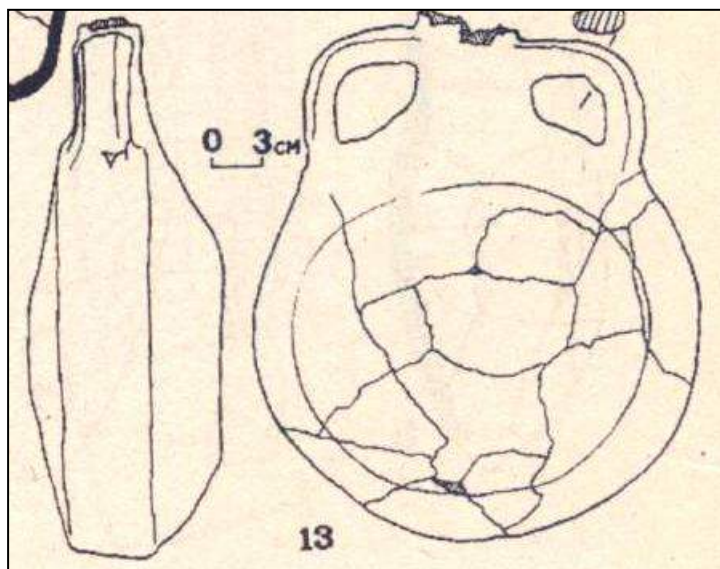
Мал. 5. Фляга з Кой-Крилганкалі (Приарал`я)

Мал. 6. Фляги з Новочеркаського музею (1-2) та з станиці Кривянської (3) (Передкавказ`я)

Мал. 7. Фляги з салтівського горизонту
городища Тепсень (Крим)

Мал. 8. Фляга з салтівського горизонту
городища Судак (Крим)

